

PETER DAUBNER

Filozofický ústav SAV, v. v. i., Bratislava, Slovenská republika

Profant, Tomáš I.: *Kritika rozvoje: Od kolonializmu k postrozvojovej praxi*. Praha: Karolinum, 2022, 174 s. ISBN 978-80-246-5040-1.

Profant, Tomáš I.: *Critique of development: From colonialism to post-development practice*. Praha: Karolinum, 2022, 174 p. ISBN 978-80-246-5040-1

V uplynulom roku sa na knižnom trhu, špeciálne na poličkách odbornej literatúry, objavila vedecká monografia² slovenského politológa Tomáša Imricha Profanta (* 1983), ktorý v súčasnosti pôsobí ako docent na Katedre medzinárodných politických vzťahov Fakulty medzinárodných vzťahov Ekonomickej univerzity v Bratislave. Monografia má názov *Kritika rozvoja: Od kolonializmu k postrozvojovej praxi* a bola publikovaná v českom jazyku vo vydavateľstve Karlovej univerzity v Prahe Karolinum. Kniha reflektuje autorov nielen výskumný, ale aj osobný záujem, ktorý sa dlhodobo (približne 15 rokov) zameriava najmä na medzinárodnú politickú ekonómiu, politickú ekológiu, globálne vzdelávanie, rozvojovú spoluprácu a postkoloniálne teórie, resp. postkolonializmus. To sú témy, ktorým sa v našom geopolitickom priestore, z ťažko pochopiteľných dôvodov, nevenuje adekvátna pozornosť akademickej obce, nehovoriac už o laickej verejnosti, mediálnej sfére alebo dokonca o politickej reprezentácii. O rozvoji a postkolonializme sa v podmienkach slovenskej proveniencie jednoducho nediskutuje. Rozvoj, hoci je integrálnou súčasťou (zložkou) zahraničnej politiky národných štátov, v jeho aplikačnej praxi považujeme za *a priori* správny a o postkolonializme tu nediskutujeme jednoducho preto, že sa kolektívne tvárimo, že procesy dekolonializácie sú *fait accompli* a preto postkolonializmus musí byť zákonite niečo, čo neexistuje; niečo, čo je chiméra, akýsi fantastický prelud bez praktického základu. Profant tak prostredníctvom tejto knihy v istom zmysle vyplňa túto medzeru v diskurzívnej aréne.

Hlavný problém predkladá autor v *Úvode* (s. 9 – 17), ktorý je z hľadiska obsahovej štruktúry prvou kapitolou knihy, konštatujúc, že ľudský rozvoj je na jednej strane „úžasným pokrokom“ a na strane druhej „hrozbou pre samotné ľudstvo“ (s. 9). Autor klasifikuje rozvoj na dve základné teoretické línie: cyklický a lineárny.³ Práve lineárna koncepcia, podľa neho, dominuje v súčasnosti etablovaným modernizačným teóriám, ktoré sú základným problémom rozvoja *per se*, hoci

¹ Recenzia bola podporená grantovým projektom VEGA č. 2/0072/21 s názvom *Úlohy politickej filozofie v kontexte antropocénu*.

² Monografia je založená na dlhodobom vedeckom výskume, ktorý bol podporený Agentúrou na podporu výskumu a vývoja v rámci projektu č. APVV-19-0314 s názvom *Diskurz globálneho vzdelávania a jeho prax v Česku a na Slovensku*.

³ Rozvoj však *prima facie* nemusí byť ani lineárny a ani cyklický. Dejiny ľudstva sú v tomto kontexte plné regresu, rozporov či kontradikcií.

postmoderna (alebo skôr – povedané jazykom J.-F. Lyotarda – „postmoderná situácia“) narušila všetky metanaratívny, vrátane rozvoja (a jeho ontologického ukotvenia). Nie je nezaujímavé, že aj rozvojové teórie sú tak determinované filozofickým vývojom. Dôsledkom toho bolo, že rozvojové teórie sa, podľa autora, dostali v 70. rokoch minulého storočia do „slepej uličky“ (s. 10): na scéne sa objavil nový prístup, postrozvoj, ktorý sa vymedzil voči rozvojovým teóriám, marxizmu, teóriám závislosti, imperializmu atď. Práve postrozvoj a jeho teoretická reflexia sú hlavným ťažiskom recenzovanej monografie, keďže, podľa autora, prekonáva existujúce prístupy tým, že sa viac zameriava na analýzu diskurzu, než na materiálnu stránku nerovnosti. V tomto posune možno vystopovať prepojenie postrozvoja s postkolonializmom s tým, že akýmsi kulmináčnym bodom je tu aplikácia postštrukturalizmu (M. Foucault) na rozvojový aparát. Jeho analýza, resp. postrozvojová analýza rozvoja, tvorí obsahové *gro* knihy.

Postštrukturalizmus tu možno zjednodušene definovať ako teoretické odmietnutie separácie faktov a hodnôt a subjektu a objektu. V centre pozornosti je teda diskurz, prostredníctvom ktorého môžeme vnímať svet a ktorý „realitu nielen formuje, ale dokonca i umožňuje“ (s. 12). Je výnimočné a najmä chvályhodné, že autor v úvode explicitne priznáva svoju normatívnu pozíciu. Je to pozícia, ktorá má ambíciu byť formulovaná „v prospech znevýhodnených“ (s. 13), keďže ako – z morálnej perspektívy korektne – autor konštatuje: „Úlohou intelektuálov a intelektuálok je reprezentovať záujmy znevýhodnených“ (s. 13). Práve takto formulovanú pozíciu (a jej aplikáciu na jednotlivé výskumné otázky) možno považovať za jednu z najsilnejších stránok knihy.

V druhej kapitole *Koloniálny rozvoj* (s. 18 – 43) autor, konštatujúc, že rozvoj je elementom kolonializmu, a zdôrazňujúc, že dejiny rozvoja nemôžu popierať jeho koloniálnu genealógiu, hľadá odpoveď na výskumnú otázku, odkedy je možné datovať začiatok rozvojovej spolupráce. V procese hľadania odpovede prepája dva prístupy. Prvý sa týka najmä začiatku procesov industrializácie a poručníctva akcelerujúcich v 19. storočí; a druhý dejinám kolonializmu, ktorý hľadá prvé snahy o rozvoj na trajektórii medzi globálnym Severom a Juhom. Oba prístupy môžeme považovať za *de facto* komplementárne. Autor tu predkladá základné rozlíšenie medzi *imanentným* a *intencionálnym* rozvojom zdôrazňujúc procesuálnu stránku rozvojovej praxe. Intencionálny rozvoj bol reakciou na dôsledky priemyselného kapitalizmu a z Európy sa ako súčasť „autoritárskej koloniálnej governmentality“ presúval do kolónií. „Samotný pojem rozvoj bol súčasťou koloniálneho diskurzu, ktorý tvoril základ koloniálnej governmentality od počiatku kolonializmu“ (s. 23). Koloniálna governmentality však na začiatku 20. storočia postupne začala zahŕňať aj „prvky liberálneho biopolitického vládnutia“ (s. 25), takže možno hovoriť o „kolonializme s ľudskou tvárou“. „Násilná koloniálna politika tak bola, minimálne rétoricky, doplnená o svoju liberálnu stránku“ (s. 28), konštatuje autor. Doplňme však, že materiálne vykorisťovanie kolónií pokračovalo naďalej, keďže základným imperatívom bola užitočnosť kolónie pre metropolu, alebo inak, užitočnosť vykorisťovaného pre vykorisťujúceho. Autor tu presvedčivo dokazuje, že liberálna argumentácia legitimizujúca prax kolonializmu slúžila najmä geopolitickým záujmom kolonizujúcich aktérov zoči voči strachu zo straty koloniálnej nadvlády a bojov za nezávislosť kolónií. Preto súčasná historiografia koloniálneho rozvoja zahŕňa také koncepty ako „koloniálna governmentality“, „koloniálny liberalizmus“ alebo „liberálny imperializmus“. S nástupom liberalizmu bol teda aj vtedajší kolonializmus akosi ľudskejší, keďže autoritárske vládnutie založené na priamom násilí bolo riskantné a prakticky neudržateľné. Násilie však zostávalo „prítomné

a často i využívané“ (s. 34). Náčrt koloniálnej praxe, podľa autora, ukazuje na „kontinuitu so súčasnou rozvojovou spoluprácou“ (s. 36), keďže sa nemení „štruktúra diskurzu rozdeľujúca ľudí na dve časti“ a pretrváva „eurocentrická predstava o jednosmernom rozvoji“ (s. 38). Tento názor podopiera autor výskumom sekundárnej literatúry, v ktorej historici rozvojových snáh argumentujú kontinuitou medzi koloniálnym rozvojom a rozvojovým obdobím po dekolonializácii. Autor v závere kapitoly tvrdí, že politické elity (v krajinách globálneho Severu) si zachovali vplyv na svoje bývalé kolónie prostredníctvom pôžičiek, rozvojovej pomoci a nerovnomernému nastaveniu globálnych ekonomických štruktúr. „Koloniálny rozvoj tak plynulo prešiel do postkoloniálnej rozvojovej éry“ (s. 42).

V tretej kapitole *Postrozvojový prístup* (s. 44 – 63) autor retrospektívne skúma modernizačné teórie a teórie rastu, ktorých problémom je eurocentrizmus a „dedičstvo diskurzívnych stratégií kolonializmu“ (s. 44). Rozvojový diskurz bol založený na neoklasickej ekonomickej teórii, ktorá sa stala základom pre neoliberalizmus 80. rokov 20. storočia. Jadrom tejto teórie je predstava, že rozvoj môže „naštartovať“ trh a jeho sily, ktorým by štát nemal klásť prekážky. Rozvojových prístupov je však viacero. Na všetky reaguje postrozvoj, ktorý zdôrazňuje kritiku nerovných ekonomických vzťahov, prekonáva eurocentrizmus a prináša analýzu diskurzu. Práve M. Foucault totiž údajne „umožnil vnímanie rozvoja ako diskurzu“ (s. 47). Autor knihy hľadá „zakladateľské“ korene postrozvojového prístupu aj u takých autorov, ako je indický mysliteľ M. K. Gándhí (koncept *swaraj*), palestínsko-americký kultúrny a postkoloniálny kritik E. Said, brilantný ekonóm a historik maďarského pôvodu K. Polanyi, ktorý práve v súčasnosti „prežíva“ svoju renesanciu v akademických debatách, a – *last but not least* – rakúsky filozof a kontroverzný sociálny kritik I. Illich, ktorý, podobne ako napr. A. Gorz, korektne tvrdil, že „západné konzumné vzorce“ nie je možné reprodukovat' v krajinách globálneho Juhu. Západný model ekonomického rozvoja založený na nadmernej spotrebe je totiž environmentálne neudržateľný. Autor v tejto súvislosti, nadväzujúc na W. Sachsa, preto pripomína, že strach by sme nemali mať zo zlyhania rozvoja, ale – *vice versa* – z jeho úspechu.

Postrozvoj je, podľa autora, radikálne demokratický, pretože odmieta vládu expertov (technokraciu) a usiluje o „vládu ľudí“ v tom najširšom zmysle slova. Práve podpora lokálnych hnutí je základným prvkom radikálnej demokracie. „Týmto prvkom postrozvoj prekračuje zastupiteľskú demokraciu a pridáva sa k dlhjej tradícii radikálne demokratických myšlienok, ktoré nie sú nijak novátorské“ (s. 52). Autor správne upozorňuje, že je rozdiel medzi „alternatívnym rozvojom“ a „alternatívou k rozvoju“. Alternatívny rozvoj totiž reprodukuje pravidlá formovania rozvojové diskurzu. Rozvoj možno chápať ako „režim vládnutia nad globálnym Juhom“. Postrozvoj je odmietnutím rozvoja *en bloc*. Aj samotný pojem rozvoj je, podľa autora, problematický. „Tento termín môže označovať takmer čokoľvek, od infraštruktúrnych projektov, cez nemocnice, pôžičky, priehrady, školy, až po drobné dobrovoľnícke aktivity či programy adopcie detí“ (s. 55). Je to teda „prázdne slovo“ alebo „prázdne plus“. Jazykom diskurzívnej analýzy by sme mohli povedať, že „rozvoj“ je prázdny signifikant.

Čím je teda rozvoj z perspektívy postrozvoja? Na „konkrétnej historickej úrovni“ je rozvoj „zmenou smerom k západnému ideálu modernej, industrializovanej spoločnosti“ (s. 56). Rozvoj teda v tomto zmysle nie je univerzalistickým konceptom. Navyše, ide o autoritársky projekt, keďže je založený na tzv. „poručníctve určitej časti obyvateľstva nad zvyškom populácie“

(s. 58). Eurocentrismus a autoritárstvo sú problematickými aspektami rozvoja rovnako ako de-politizácia. „Rozvoj ako magický stroj robí zo všetkého, čoho sa dotkne, technický problém“ (s. 60). Postrozvoj však, aj keď „odmieta rozvoj, neznamená to, že by neusiloval o zlepšenie sveta“ (s. 62). To, čo postrozvoj odmieta, je základňa západnej modernity a z nej vyplývajúce politiky rozvoja. „Postrozvoj má odlišnú predstavu o tom, ako by spoločnosť, v ktorej vládne rovnosť, mohla vyzerat“ (s. 62), a to vo svojej radikálne demokratickej verzii glorifikujúcej demokraciu, nie však – celkom pochopiteľne – liberálnu demokraciu vo svojej zastupiteľskej forme. V závere kapitoly autor zdôrazňuje, že radikálna kritika rozvoja viedla niektorých k jeho odmietnutiu, keďže aj akákoľvek snaha o jeho redefiníciu je odsúdená k neúspechu. Štvrtá kapitola *Debata medzi postrozvojom a jeho kritikou* (s. 64 – 84) je venovaná reflexii akademickej diskusie o postrozvoji v kontexte jeho kritiky. Autor ambiciózne konštatuje, že jeho cieľom nie je „diskusiu o postrozvoji iba reprodukovat, ale z postrozvojových pozícií na kritiku aj odpovedat“ (s. 64). Zjednodušene, postrozvoj je možné kritizovat, pretože je neopopulistický (romantizácia, esencializácia, odmietanie modernity a kultúrny relativizmus); má problém s homogenizáciou rozvojového diskurzu, rozvojovej praxe a konania v jeho rámci; postrozvoj je kritizovaný argumentmi z praxe a za svoju politickú orientáciu. Autor sa – viac či menej úspešne – vyrovnáva s kritikou postrozvoja a formuluje zmysluplné argumenty na obhajobu tohto prístupu. V piatej kapitole knihy s názvom *Rasizmus v rozvoji a rozvojovej spolupráci* (s. 85 – 107) formuluje autor odvážne stanovisko: „Rasizmus (...) nie je prítomný len v prostredí pravicového extrémizmu alebo otvorene xenofóbnych častiach širšieho streda politického spektra“ (s. 85), ale je kompatibilný rovnako aj s liberálnou povahou politiky. Toto nuansovanejšie vnímanie rasizmu sa tiahne celou kapitolou ako gordický uzol. Je však, podľa autora, typické pre postrozvojový prístup. „Základom diskusie o tomto rasizme je analýza rasových a kultúrnych stereotypov, sociálneho vylúčenia alebo časti stranického spektra“ (s. 86). Autor klasifikuje rasizmus na tri formy: diskurzívny, štrukturálny a každodenný.

Čo je inovatívne, prekvapivé a mimoriadne zaujímavé na jeho chápaní rasizmu? Rasizmu je, podľa autora, nerovný sociálny vzťah, ktorý je sociálnym konštruktom. A naznačuje, že konštrukcia rasy je len sekundárna, keďže „rasizmus vzniká aj tam, kde nie je odlišná farba pleti“ (s. 87). Rasizmus je z tejto perspektívy rozmanitejší, než sú jeho zaužívané definície založené najmä na „konštrukcii rasy“ (a nadradenosti jednej nad inou). Tzv. „rasový rasizmus“ je len jednou z foriem rasizmu, tvrdí autor. „Rasizmus je (...) dôsledkom nerovnosti a tá je zasa základným predpokladom ako kolonializmu, tak rozvojovej spolupráce“ (s. 87). Tento „nový rasizmus“ má, na rozdiel od biologického rasizmu, kultúrny základ. Kultúrny rasizmus a biologický rasizmus, hoci zdanlivo zdiskreditovaný kolonializmom (najmä však holokaustom), spolu koexistujú. Zároveň však tento kultúrny rasizmus založený na rovnosti môže byť len iným pomenovaním pre eurocentrismus. Najzaujímavejšie pasáže sú tie, v ktorých sa autor venuje rasizmu v súvislosti s kapitalizmom: „Rasové základy súčasného globálneho kapitalistického systému boli položené počas kolonializmu. Nútená práca, ktorá sa najmä vo forme otroctva postupne rozšírila do celého sveta, sa stala súčasťou kapitalistického systému a umožnila bohatnutie európskych (...) kolonizátorov“ (s. 99). Rasovo diferencovaná deľba práce, podľa autora, pretrváva aj v súčasných formách kapitalistického výrobného spôsobu v jeho globálnom rámci. Globálnu deľbu práce nedeterminuje teda len farba pleti (rasa), ale najmä úroveň rozvoja (nerovnosť). Tieto úvahy

vedú autora k záveru: rozvojovú spoluprácu možno považovať za „globálnu rasovú biopolitiku“. A prostredníctvom nej si bohaté štáty zabezpečujú svoj blahobyť. Globálny kapitalistický systém je teda „s rasou biopoliticky prepojený (...) v konkrétnych materiálnych a diskurzívnych praktických rozvojovej spolupráce“ (s. 102). Zhrnuté a podčiarknuté, „globálny rasistický diskurz operuje v globálnej rasistickej štruktúre svetovej ekonomiky“ (s. 103). Šiesta kapitola *Postrozvojová prax* (s. 108 – 123) je venovaná postrozvoju a konkrétnej praxi, resp. implementácii konkrétnych postrozvojových modelov či projektov. Za pozornosť stojí napr. projekt regionalizmu akcentujúci „životný svet založený na biocentrickej ontológii“ (s. 109), ktorého autorom je japonský ekologický ekonóm Y. Tamanoi. Iránsky autor M. Rahnema proti západnej modernite ponúka projekt tzv. vernakulárnej spoločnosti. Francúzsky ekonóm S. Latouche do popredia kladie ako postrozvojovú alternatívu tzv. neformálnu ekonomiku. To, čo spája rôzne modely postrozvojovej praxe, je, že unikajú kapitalistickej logike. Najviac priestoru je v kapitole venovaného konceptu *buen vivir*, ktorý je filozofickým konceptom odmietajúcim najmä kapitalizmus a modernitu. „Rovnako tak odmieta jednotu poznania, a tú západnú považuje za jednu z mnohých. Vymedzuje sa voči antropocentrickému západnému dualizmu odlišujúceho človeka od prírody. (...) Odmieťa komodifikáciu prírody a konzumerizmus. Súťaživosť nahrádza solidaritou“ (s. 111). Okrem toho sa autor venuje postrozvojovej praxi zapatistického hnutia v mexickom Chiapase, konceptu nerastu (*degrowth*), jeho praxi, ale aj ďalším iniciatívam. Práve termín nerast, ktorý ako prvý použil „otec“ politickej ekológie A. Gorz v roku 1972, sa zdá byť „najprítlačlivejší“ ako koherentná alternatíva k súčasnému environmentálne neudržateľnému kapitalizmu. Každopádne, logiku fungovania týchto modelov je potrebné analyzovať. Ten súčasný model nás totiž priviedol do globálnej environmentálnej krízy.